

Vědec, který obohatil nejen sociologické myšlení

Profesor Jiří Musil osmdesátiletý

Osobnost a dílo našeho předního sociologa, či spíše široce zaměřeného společenského vědce Jiřího Musila jsou mimořádné nejen v kontextu české vědy. Výjimečný je v první řadě tematický přesah jeho sociologického bádání do celé řady dalších oborů, zvláště do sociální geografie, historie, demografie, urbanismu a samozřejmě i do politologie a sociální filozofie. Profesor Musil je patrně nejčastěji charakterizován jako sociolog města a bydlení, a tedy jako představitel sociologické subdisciplíny, kterou u nás založil. Tato tematika však byla a je pouze v těžišti Musilových zájmů a byla zahrnována do řádově vyšších souvislostí, a to v dvojím slova smyslu. Za první se jedná o různě obecné, ale také měřítkově odlišné úrovně studia. Zjednodušeně lze v Musilově výzkumném bádání rozlišovat úroveň:

© archiv Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

prof. PhDr. Jiří Musil, CSc.

- (i) sociálně-urbánních mikrostruktur – sociální ekologie a otázky bydlení – viz především knihu *Lidé a sídliště* (1985, se spoluautory), ale i *Sociologie soudobého města* (1967);
- (ii) sociálně-urbánních makrostruktur – proces urbanizace, hierarchie měst apod. – viz zejména monografie *Sociologie soudobého města* (1967), *Urbanizace v socialistických zemích* (1977) a *Zrod velkoměsta* (2002, s P. Horskou a E. Maurem);
- (iii) fundamentálních společenských otázek: modernizační teorie, pojetí demokracie, politické postoje a v současnosti zejména fenomén Evropy a evropanství – klíčové jsou zde editované nebo spoluautorské knižní publikace *The End of Czechoslovakia* (1995), *The European Left after 1989 – West and East* (2000) a *The Meaning of Liberalism – East and West* (1999, se Z. Sudou).

Za druhé se jedná o integrální postižení problematiky města, která je ve své podstatě multidisciplinární povahy. Město je předmětem zkoumání mnohých vědních oborů, protože je patrně nejvýznamnějším a nejsložitějším reálným společenským systémem, a to ať již z hlediska komplexnosti faktorů podmiňujících jeho formování, tak i z hlediska jeho vůdčí role ve vývoji společnosti. Města, a především velká města jsou koncentrací klíčových sociálních, ekonomických,

politických i kulturních aktivit, a jsou tedy koncentrací nejen v kvantitativním, nýbrž zejména v kvalitativním slova smyslu. Nejsou proto koncentrací homogenního, ale heterogenního typu s výjimečnou strukturální diverzifikací, hlubokou a dynamicky se rozvíjející dělbou funkcí, a proto mají nezastupitelnou úlohu zdroje i východiska zásadních inovací. Jsou zároveň společenským environmentálním systémem, neboť polohové faktory a přírodní prostředí jejich vznik a existenci významně ovlivňují. V tomto smyslu jsou výchozí úrovní měřítkové hierarchie geosociálních systémů integrálního typu: (velko)město/metropolitní region – národ, resp. národní stát – civilizační okruh, resp. sociokulturní makrosystém. Zkoumání těchto systémů si přímo vynucuje multidisciplinární přístupy a potřebu vypracování syntetizujících společenskovedních studií. V těchto souvislostech se nabízí analogie (byť vždy pokulhávající) díla Jiřího Musila a dvou jeho současníků a kolegů pocházejících rovněž z českého prostředí: Arnošta Gellnera a Jaroslava Krejčího. Jejich připomenutí je žádoucí nejen pro jejich spolupráci s Jiřím Musilem, ale i pro možnost „autorského pokrytí“ výše uvedené měřítkové hierarchie geosociálních systémů a odpovídajícího zkoumání.

Vyvstává ovšem otázka, proč se téma měst a zejména velkoměst dostalo do těžiště poznávací pozornosti Jiřího Musila. Zde je možné použít (nebo zneužít) přístup geografického determinismu. Jiří Musil se narodil 20. února 1928 v tehdejší Moravské Ostravě, později bydlel v Brně a Bratislavě a především v Praze, kde žil a pracoval nejdéle. Postupně tedy byl obyvatelem všech největších československých měst. Velkoměstské – a to již v měřítku globálním – byly i jeho nejdůležitější zahraniční profesorské stáže: v Londýně (1968–9 na London School of Economics), v Novém Yorku (1989 na New School of Social Research) a také v „menším“ Glasgově v roce 1964 a později pak v rámci práce na Středoevropské universitě i ve Varšavě a Budapešti. To vše ovšem nebylo pro tematické směřování Jiřího Musila podstatné. Jeho zájem o výzkum měst byl v první řadě vynucen politickým zvratem v r. 1948. Existenciální zátěž Jiřího Musila započatá ve zvýrazněné podobě již v letech 1944–1945 internací do nacistického koncentračního tábora byla umocněna nástupem komunistické totality. Ta mimo jiné odsoudila sociologii jakožto buržoazní nauku k institucionální likvidaci. Jiří Musil sice ještě stačil dokončit svá univerzitní studia (1947–1952) obhajobou diplomové práce „Max Weber a metodologie společenských věd“, avšak další směřování jeho badatelských zájmů muselo doznat zásadní změny. Tento obrat se projevil primárně v pracovní „kariéře“ jubilanta. Stal se nejprve pracovníkem Ústavu hygieny a následně pracovníkem Výzkumného ústavu výstavby a architektury, kde byl vedoucím oddělení sociologie. Zde pracoval 25 let a postupně vytvářel a rozvíjel sociální/sociologickou složku urbanistického a územního plánování. Jeho původní předurčenost k teoretické sociologické práci a k rozvíjení weberiánských přístupů k poznávání společností byla tudíž „institucionálně zrušena“. Toto vynucené přeorientování badatelských zájmů Jiřího Musila bylo však – do značné míry paradoxně – přínosné pro jeho další rozvoj, a to samozřejmě díky kvalitám jubilanta samého. Nový typ výzkumných úkolů totiž přinutil Jiřího

Musila k zvýšení zájmu jak o empirické analýzy studovaných procesů, tak o aplikační využití získaných poznatků.

Teprve po roce 1989 se Jiří Musil mohl navrátit ke svým nejzajímavějším tématům obecného typu. Možnosti svobodného bádání také plně využil (viz dříve charakterizovaná třetí úroveň studia), avšak již z pozice vyzrálého badatele s řádově širší poznávací základnou. Své životní téma města a urbanizace si ovšem nadále podržel – viz *Zrod velkoměsta* z roku 2002 a mnoho článků o hierarchii velkých center, o postavení Prahy ve středoevropském prostoru aj. Podstatným rysem badatelského vývoje Jiřího Musila je jeho kumulativní orientace, a to jak ve smyslu rozšiřování, tak i ve smyslu prohlubování vlastního poznávacího systému. Jestliže jsou pro společenské obory charakteristické alternativní školy a pro společenské vědce preferování určitých „optik“ nebo jejich vyměňování, pak u Jiřího Musila jsou sice zohledňovány rozdílné optiky, avšak při snaze o jejich kombinace a při tendenci k jejich integrování. Nejen v celém díle jubilanta, ale v jeho každém jednotlivém vystoupení je možné postihnout jak odmítání determinací z pozice jedné optiky, tak i odmítání všeobecné relativizace prostřednictvím různorodosti optik. Proto Jiří Musil kritizuje neomarxistické postoje zdůrazňující jednosměrnou kauzalitu stejně jako postmoderní koncepcí relativizující nebo dokonce popírající významový řád. Ve svém vývoji jubilant vycházel z přístupu Maxe Webera a později tematicky „přešel“ na přístupy Emila Durkheima, ale „nevyměnil“ je, nýbrž je přinejmenším vnitřně zachoval. Také proto byl pozdější návrat k weberiánským otázkám lépe připravený a pochopitelně i kritičtější, nikoliv však popírající – zmiňme alespoň důraz na rozdíl vědeckého poznávání a jeho normativních interpretací. V těchto souvislostech si nemohu odpustit osobní poznámku. V řadě ohledů směřoval Jiří Musil od převážně historizujícího a k idiografickým pozicím tíhnoucího poznání k poznání nomotetického („tvrdého“) typu. V mém případě, v důsledku částečně přírodovědných východisek, byl postup opačný: nejprve hledání „tvrdého“ řádu, a teprve následně jeho změkčování a podchycení sekundární – i tak ovšem významné – individuální variability. Chci však zdůraznit, že toto rozvíjení spojené se zvyšováním citlivosti bylo z podstatné části důsledkem studia jubilatových prací i osobní komunikace s Jiřím Musilem.

V rámci stručného zamyšlení nad dílem Jiřího Musila bylo možné pouze naznačit obecnější rysy jeho vědeckého vývoje a dosažených přínosů. Navíc moje sociogeografická specializace nutně omezuje schopnost zachycení mnohých dalších závažných aspektů jeho díla. Z těchto důvodů připojuji alespoň několik informací o rozsahu publikačních aktivit jubilanta a o oceněních jeho činnosti. Jiří Musil publikoval 19 monografií (většinou jako jediný autor) a téměř půldruhého sta původních vědeckých prací. Řada jeho studií byla přeložena a publikována v zahraničí: v USA, Velké Británii, Polsku, Itálii, Německu a v dalších zemích. Ohlasy těchto prací jsou mimořádné – několik stovek uvádějí světové databáze, avšak skutečný počet citačních ohlasů může být v tisících, neboť většina sociologických, geografických, historických nebo demografických časopisů, a samozřejmě i knižních publikací, není statistikami podchycena. Uvedme dále, že Jiří Musil

je zakládajícím členem Učené společnosti ČR, členem Academia Europaea, The World Academy of Art and Science, Academia Scientiarum et Artium Europaea, čestným členem Polské sociologické společnosti a držitelem řady čestných cen od univerzit a nakladatelství. Zvláštní místo v jeho vědecko-organizačních aktivitách má předsednictví Evropské sociologické asociace (1998–2001), předsednictví programové komise konference Fórum 2000 (1997–2001), ředitelství Sociologického ústavu ČSAV, ředitelství pražské koleje Středoevropské univerzity či opakované předsednictví Masarykovy české sociologické společnosti. Tento výčet není ovšem úplný, ale ani není natolik podstatný, neboť zhodnocení významu přínosů Jiřího Musila by dnes bylo předčasné. Alespoň jedno doplnění předchodí „chvály“ by však žádoucí bylo. To se týká pedagogické působnosti jubilanta, která byla sice rozsáhlá, avšak v důsledku politických omezení nedostatečně koncentrovaná a nedostatečně kontinuální. Jubilant přednášel na Přírodovědecké fakultě a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, na ČVUT v Praze, na více než desítku zahraničních univerzit a na Středoevropské univerzitě, avšak v podstatě nedostal příležitost dlouhodobé pedagogické činnosti v rámci téže vysoké školy. Právě proto nemohl vytvořit – alespoň v bezprostřední podobě – vlastní školu široce založené sociologie města, což je především „zlé“ dědictví totalitní minulosti, dědictví postihující primárně českou společenskou vědu.

Navzdory nepřízní vnějších podmínek dokázal Jiří Musil vytvořit pozoruhodné dílo a významně ovlivnit sociologické myšlení i myšlení řady příbuzných oborů. Ale nejen to. Je nezbytné zdůraznit i integritu jeho osobnosti, občanskou ctnost a velkorysou povahu. Jestliže studium jeho prací bylo pro mne intelektuálním obohacením, pak osobní přátelství bylo obohacením i povzbuzením v úrovni lidské. Proto přeji Jiřímu Musilovi jménem svým i jménem jeho četných příznivců pevné zdraví, tvůrčí a lidskou pohodu a především vyslovuji poděkování za jeho vědecký přínos a lidské kvality.

Martin Hampl
Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze